

ІМЕНУВАННЯ ЖІНОК У ЧЕСЬКИХ ПИСЕМНИХ ПАМ'ЯТКАХ
ДОПРІЗВИЩЕВОГО ПЕРІОДУ

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 1 (53)

УДК 811.162.3'373.23'04

DOI: [https://doi.org/10.24144/2663-6840.2025.1.\(53\).113-119](https://doi.org/10.24144/2663-6840.2025.1.(53).113-119)

Петрица Н.М. Іменування жінок у чеських писемних пам'ятках допрізвищевго періоду; кількість бібліографічних джерел – 6; мова українська.

Анотація. Пропонована стаття продовжує вивчення питань функціонування та розвитку чеської антропонімійної системи допрізвищевго періоду. У статті здійснено аналіз засобів та способів творення жіночих антропонімних формул, зафіксованих у чеських писемних пам'ятках допрізвищевго періоду. Джерельну базу дослідження складають різноманітні документи: правові акти, хроніки, листування, також міські та церковні книги XI–XVII століть, що дозволяє простежити динаміку розвитку жіночої антропонімії впродовж кількох століть. У роботі класифіковано основні формули номінації жінок: однолексемні (особові імена), дво- трилексемні антропонімійні формули (особове ім'я + родовий чи шлюбний антропонім), моделі, що містять вказівки на соціальний статус, професійну належність або сімейні зв'язки (наприклад, згадки про батька, чоловіка, прізвище чи місце походження).

Особливу увагу приділено семантичним особливостям і граматичним маркерам, що відображають гендерну специфіку та соціокультурні трансформації середньовічного й ранньомодерного чеського суспільства. Проаналізовано різницю у формах іменування представниць різних соціальних верств – шляхти, міщанства, селянства – та специфіку відображення жіночої номінації у писемних пам'ятках різного стилю. Виявлено, що впродовж досліджуваного періоду поступово змінюється статус жінки в суспільстві, що відбивається і в практиках іменування.

У роботі також розглядаються питання функціонування суфіксальних формантів, характерних для жіночих антропонімів, їх роль у вираженні родинних та соціальних зв'язків. Результати дослідження дозволяють глибше зрозуміти еволюцію чеської жіночої антропонімії та її взаємозв'язок із суспільними трансформаціями; окреслити особливості чеських жіночих антропонімійних формул допрізвищевго періоду в загальнослов'янському контексті.

Ключові слова: антропонім, однолексемні іменування, багатолексемні антропоніми, відтопонімне означення, патронім, прізвище.

Формулювання проблеми. Формування чеської антропонімійної системи відбувалося упродовж багатьох століть, має певні етапи свого становлення – від язичницьких імен аж до усталеної, кодифікованої сучасної дволексемної антропонімної формули.

Аналіз досліджень. У роботах з чеської історичної ономастики мало уваги приділяється формулам іменування жінок, оскільки останні рідше згадуються в пам'ятках ділової писемності XI–XVIII ст. Частково жіночі історичні антропоніми представлені у праці Й. Бенеша “O českých příjmeních”, у розвідках Ф. Оберфальцера “Přechylování jmen jako výraz rozdílu v pohlaví”.

Чеські жіночі іменування періоду зародження та формування складених власних назв особи залишаються ще маловивченим сегментом історичної антропоніміки.

Методи та методика дослідження. Основними методами дослідження є описовий і його базові прийоми систематизації та інтерпретації мовних одиниць: внутрішньої – для встановлення синтагматичних та парадигматичних відношень між антропонімними одиницями і зовнішньої – культурно-історичної. У процесі систематизації та класифікації антропонімного матеріалу застосовуються також елементи статистичного методу, що дозволяють визначити продуктивність словотворчих формантів, динаміку поширення автохтонних слов'янських імен упродовж кількох століть.

Виклад основного матеріалу.

І. Іменування жінок у догуситський період. Іменування жінок у чеських пам'ятках ділової

писемності простежуються з XIV ст. Як правило, це були поширені словосполучення, що, крім особового імені жінки, передбачали наявність назви за батьком чи чоловіком. Дослідники історичної антропонімії переконані, що з найдавніших часів сімейні зв'язки на мовному рівні виражалися аналітичним і синтетичним способом. Перший спосіб вважають давнішим. Аналітичний спосіб передбачав наявність у складі посесивної синтагми таких лексем як *син, донька, жінка, вдова, батько* [Blanár 1967, с. 27].

У пам'ятках літописного жанру жіночих імен близько 1%. Ними, як правило, ідентифікували жінок та доньок чеських князів. Перші фіксації жіночих імен у літописних джерелах датуються 894 роком: доньки першого чеського князя Крока *Kazi, Theta* (894 AGO, 386), *Ludmila, Zlavoboris comitis filia* (894 AGO, 386). Також фіксується ім'я сестри Болеслава Збожного, котра прийняла хрещене ім'я Марія, ставши першою ігуменею монастиря св. Їржі: *Huius soror Mlada nomine hoc ipso mutato Maria* (957 AGO, 387).

З XI ст. першою є фіксація іменування Боже-ни, матері князя Бржецислава: *obiit Bozena, coniunx Oldrici, mater Bracizlai* (1052 AGO, 389); далі інші княгині: *Judita, uxor Bracizlai, ductrix Boemie* (1052 AGO, 389), *regina Zuatava* (1111 AGO, 392), *Eufemia vocata que Botschconis erat domini* (1255 CDS, 534), *filia Pribizlai, Eufemia* (1252 CDS, 534), *Agnes uxor Cunonis filii Gumpoldi* (1193 CDB-I, 309), *Modlis cum uxore et filia, Milohna* (1132 CDB-I, 130), *Ceraua filia Bodobe* (1132 CDB-I, 406), *Bolemila filia*

Ugronis (1132 CDB-I, 406), *Troianus et fratres sui, filii Dluhomili* (1183 CDB-I, 419).

Вищезазначені фіксації свідчать, що індивідуалізація жінок досягалася переважно з допомогою описових патронімічних та андронімічних назв, за винятком імені королеви Славати. Часто особове ім'я жінки було включене до ланцюга імен, що вказували на сімейну належність: *Krabaua, cum filia nomine Nebroga, altera Ziznaua, tertia Ceyka* (1088 CDB-I, 390); *Milica, filia eius Rozneta cum filiabus Koys, Visemila et Mutina* (1088 CDB-I, 390); *utana, Bogumila, Radohna, Bratrohna, Wratena, Decana* (1100 CDB-I, 105); *Iohannis episcopi familia: Munis, Radowan, Uteha, Ratua, Malaua, Manka, Bohumila, Mosna, Milgozt, Branka, Cikta, Agta, Piuona, Hanata, Nepriud, Morawka, Thoma, Mztiss, Boletag* (1148 CDB-I, 157); *Radata cum uxore et tres filiis et una filia, Milhost, Bogdan, Rados, Bratomila* (1132 CDB-I, 130).

Іменування жінок у XIV ст. представлені у вигляді одно- та дволексемних антропонімів. У межах однолексемного способу індивідуалізація проявлялася таким чином, що особове ім'я жінки вживалося в постпозиції до імені чоловіка чи батька: *Rzehako de Plužna et Maretha conjunx sua* (1396 BL, 16), *Wojir a Ewa žena jeho* (1397 Ač-2, 357), *dictus Marcus dicte Jane conthorali sue* (1388 BL, 14), *conthorali sue Marcze* (1387 BL, 13), *uxori sui Elizabeth* (1396 BL, 19), *Margarethe conthorali sue nomine* (1377 LN, 21), *uxori sue dicte Marusse* (1377 BL, 10).

Виняток становили іменування вдів: *viduam Gyelena* (1377 BL, 10), *Agnežka wdowa* (1397 Ač-2, 357).

Однак найчастіше ім'я жінки доповнювалося іменем чоловіка чи батька. Аналізований матеріал засвідчує, що в XIV ст. детермінація за родичами чоловічої статі реалізована у вигляді описових андронімів чи патронімів: *Phiolca, filia ducis de Tessyn* (1305 CFP, 370), *Anna žena urozeného Petra z Šternberka* (1395 Ač-1, 139), *pani Annu ženu Puoty mladšieho* (1396 Ač-2, 49), *domina Milena uxor Niemeczkonis* (1376 BL, 12), *Domka, relictia Rinardi de Kowarzew* (1318 PDZ-1, 25), *Marusska filia Quiechonis* (1372 BL, 8), *Katherina et Luxa filie Janonis de Bezdyez* (1362 BL, 4), *Maretha et Anka filie bone memorie Bohuchvalonis* (1391 BL, 15), *Jan Diuisij de Sudomirz filia* (1392 BL, 16), *Jana filia olim Pauli Kuthe* (1397 BL, 20), *Marzka, Byetha, Barthiena, Duchna filie Radkonis* (1376 BL, 9).

Меншою кількістю представлені дволексемні іменування жінок без вказівки на сімейну належність. Як правило, такі антропоніми містили відтопонімне означення та ідентифікували жінок знатного роду або вказували місце проживання особи (в актах міської самоуправи): *domine Kaczce de Mssen* (1379 BL, 11), *Kaczce de Sudomirz* (1384 BL, 13), *Markleta de Bukowen* (1380 BL, 11), *Margaretam de Lkanye* (1324 PDZ-1, 23), *Margaretham de Nowosedl* (1318 PDZ-1, 29).

Оказіональними є фіксації трилексемних іменувань жінок, котрі крім особового імені жінки містять описовий андронім та патронім: *žena krále Janová a dci Václava druhého poslednie Elška* (1310

ChBD, 36), або відтопонімне означення та описовий андронім: *domina Wanka de Chotietow uxor olym Radkonis* (1381 BL, 12).

Питома вага різних способів ідентифікації жінок представлена в таблиці 1. (з огляду на незначну кількість фіксацій відсоткове співвідношення не подається).

Таблиця 1.

Питома вага жіночих антропонімів у XIV столітті.

	XIV ст.
Однолексемні іменування	17 фіксацій
Дволексемні іменування:	
1) Ім'я + описова посесивна назва	22 фіксації
2) Ім'я + відтопонімне означення	12 фіксацій
Трилексемні іменування	2 фіксації

У XIV ст. найпоширенішим способом ідентифікації жінок були назви у формі описових патронімів та андронімів. Іменування жінки за одним особовим іменем здійснювалося в разі, якщо ім'я чоловіка чи батька уже згадувалося в тексті або стояло в препозиції до імені жінки. Рідше в іменуванні жінок присутнє відтопонімне означення, котре свідчило про знатне походження жінки.

II. Іменування жінок у XV–XVII столітті

2.1. Однолексемні іменування жінок

залишаються поширеним способом ідентифікації у XV ст. Однак самостійне вживання жіночих імен ще не є типовим явищем, адже контекст речення чи тексту передбачав препозицію імені родича чоловічої статі. Ім'я жінки завжди супроводжувалося сполучками присвійних займенників та апелятивів *žena, manželka, dcera, uxori*. У такий спосіб зазначалася родинна належність жінки. Питома вага таких однолексемних антропонімів у той період ще досить висока — близько половини усіх іменувань: *Přibík měl ženu Katru* (1456 Ač-1, 174), *Bartoň a jeho manželka Marketa* (1445 BL, 56), *Pavel Stryček a Lida manželka jeho* (1464 BL, 65), *Jana a Annu, manželku jeho* (1527 Ač-26, 57), *Katrusi jeho manželce* (1454 Ač-2, 184), *Welca jeho manželka* (1414 Ač-2, 446), *Anně manželce jeho* (1454 Ač-2, 197), *Anně ženě swe* (1465 Ač-3, 362), *Oršila jeho manželka* (1429 Ač-2, 205), *Dorotě jeho manželce* (1429 Ač-2, 205), *jeho manželce Alžbětě* (1454 Ač-2, 205), *Kunka manželka jeho* (1409 Ač-2, 370), *domine Dorothee vxori sue* (1409 PDZ-2, 63), *swú dceru pannu Žofku* (1404 Ač-1, 144).

Якщо жінка було вдовою, то ім'я чоловіка вказувалося лише в окремих випадках, коли поставала необхідність підтвердження родинних зв'язків, наприклад при оформленні спадку. Іменування вдів представлені, як правило, у вигляді антропонімічно-апелятивного сполучення зі словом *vidua* (вдова): *Katherina vidua* (1407 PDZ-2, 38), *Petra vidua* (14118 BL, 35), *vidua Blazka* (1407 PDZ-2, 40), *Wawrzena vidua* (1412 PDZ-2, 88), *Wogka vidua* (1418 BL, 35).

2.2. Дволексемні жіночі іменування.

2.2.1. Особове ім'я + посесивний компонент.

У XV–XVI ст. відбуваються якісні зміни в структурі дволексемних антропонімів, що ідентифікували жінок. У складі таких іменувань і надалі актуальним є присутність імені чоловіка чи батька як голови сім'ї. Однак змінюється морфологічна структура таких присвійних назв. З XV ст. з'являються синтетично виражені патроніми та андроніми. Їх питома вага ще незначна – 15,4 % від усієї кількості присвійних означень. Але вже в XVI ст. кількість фіксацій синтетично виражених посесивів становить 65%. Динаміка поширення аналітично та синтетично виражених посесивних назв у складі іменувань жінок представлена у таблиці 2.

Таблиця 2.

Питома вага посесивних назв у складі іменувань жінок у діяхронії

	XIV ст.	XV ст.	XVI ст.	XVII ст.
Аналітично виражений посесив	100 %	84,6 %	35 %	2 %
Синтетично виражений посесив	-	15,4 %	65 %	98 %

Описові іменування жінок, як правило, – це розгорнуті найменування, що містять не тільки ім'я родича, але і його прізвище чи допрізвищеве означення: *Annou, dcerou jeho Jana perníkáře z Berúna* (1533 Ач-26, 19), *Dorota, dcera Jana Třebičského* (1533 Ач-26, 69), *Markytě, dceři Jiříka Fioly* (1543 Ач-26, 22), *Johanna, dcera Petržilková* (1533 Ач-26, 70), *Uršila požustala vdova po někdy Jiříkovi Vlkovi* (1528 Ач-26, 9), *Kačce, své schovanici, ženě Wachmanově z Mitrovic* (1512 Ач-19, 78), *pani Johanka, dcera páne Petrovu na Třevači* (1512 Ач-19, 76), *pani Marketu, Bartošovu ženu nebožku* (1511 Ач-19, 74), *Anna, manželka někdy Prokopa Klokočky měšečníka* (1534 Ач-26, 41), *Alžbeta, manželka páne Buzková* (1512 Ач-19, 73), *Elžka, manželka Matouška krajčího* (1512 Ач-19, 118), *Kateřina, slovutného Jiříka z Bernarečku manželka* (1526 Ач-26, 107), *Anna, manželka Řehoře řezníka* (1511 Ач-26, 48), *Markety, Jakubovy baby* (1535 Ач-26, 72).

Синтетично виражений посесив в іменуваннях жінок утворювався за допомогою суфікса *-ová*, котрий приєднувався до індивідуального прізвища, рідше – до імені чоловіка або батька. Уже з XVI століття в чеських дволексемних іменуваннях жінок така присвійна назва не тільки превалює, але й доповнюється ще одним морфологічним компонентом – субстантивним.

1) Ад'єктивний компонент жіночих іменувань утворювався за допомогою суфікса *-ová*: *Dorothea Pecmanová* (1430 Ач-26, 2), *Kateřina Bořková* (1472 Ач-26, 4), *Dorothea někdy Marková* (1426 Ач-26, 1), *Machna Tožičová* (1420 Ач-2, 197), *Elzcze Sudiakowe* (1437 PDZ-2, 154), *Elžka Sudradková* (1437 Ач-2, 384), *Margtetě Hanušové, zlátníka královského* (1454 Ач-2, 194), *Dorothee dicte Kladywowe* (1418 BL, 36), *Kačka Zubková* (1445 BL, 55), *Bačková Duora* (1455 BL, 64), *p. Katerina Rochovcová* (1512 Ач-19, 81), *p. Marketa Zlatníková* (1512 Ач-19, 92).

2) Субстантивний компонент жіночих іменувань, оформлений з допомогою суфікса *-ka*: *Kateřina Přemylka* (1457 Ач-1, 163), *Kateřina Mavranka* (1547 Ач-26, 189), *panně Anně Běšince* (1533 Ач-26, 146), *Majdalenou Gamaryrkou* (1541 Ач-26, 99), *Rabuska Vaňa // Vaňa vdova Rabuska* (1507 BL, 86), *Marta Mulačka* (1512 Ач-19, 90), *Voršila Kašparka* (1540 Ач-26, 95), *Dorota Pešťalka* (1512 Ач-19, 92), *Eva Štefanka* (1540 Ач-26, 96), *Majdalenou Šalomunkou* (1541 Ач-26, 99), *Martha Hradička* (1502 Ач-19, 53), *Anna Kotaska* (1526 Ач-26, 55).

Андроніми та патроніми з суфіксом *-ka* присутні в усіх південослов'янських мовах, у словацькій, польській та українській [Чучка 2008, с.233]. Франтішек Оберфальсер переконаний, що у чехів це давній спосіб творення іменування дружини від імені або назви за професією чоловіка [Оберфальцер 1932, с. 229]:

Duška, kuchařka kněze Mikulášova Doušová (1511 Ач-13, 418), *Majdalena Jindřichová bečvářka* (1511 Ач-13, 442),

Čejkarka šenkářka v Holanech (1455 Ач-1, 170). Можна припустити, що за допомогою суфікса *-ička*, творилися іменування доньок: *Martha Hradička* (1502 Ач-19, 53). Ф. Оберфальцер стверджує, що подібні явища присутні також у деяких чеських діалектах [Оберфальцер 1932, с. 229].

Питома вага ад'єктивних та субстантивних посесивів у XVI ст. становить 69% та 31% відповідно. Джерела ділової писемності XVI–XVII століть засвідчили високу продуктивність ад'єктивних компонентів з суфіксом *-ová* на фоні поодиноких фіксацій субстантивних компонентів з суфіксом *-ka*. Ф. Оберфальцер переконаний, що у такий спосіб іменують жінок у всіх чеських діалектах, однак лише в присутності іменованої жінки. У разі її відсутності вживають присвійні іменування на *-ová* [Оберфальцер 1932, с. 229].

Одиничними є описові конструкції, що ідентифікували жінку без її імені: *Čapek který měl sestru Harantowu* (1456 Ач-1, 174), *panie Brložčině dceři* (1512 Ач-19, 106), *nebožka Hronová* (1512 Ач-19, 87), *panie Rousce* (1495 Ач-26, 48). Поряд з цим з XVI ст. збільшується кількість фіксацій самотійних андронімів: *pani Rochovcová* (1512 Ач-19, 81), *pani Sirotková* (1512 Ач-19, 93), *pani Jeničkovou* (1542 Ач-26, 198), *Ptáčková* (1525 Ач-22, 55), *Kašparce* (1540 Ач-26, 95), *pani Hrochová* (1538 Ач-26, 90), *páně Brhancově* (1512 Ач-19, 129), *pani Jandová* (1512 Ач-19, 99), *ona Hnátová* (1525 Ач-26, 38), *ona Mášková* (1512 Ач-19, 98). Це свідчить не тільки про високий ступінь ідентифікації жіночих іменувань на *-ová*, а й про закріплення таких назв на рівні антропонімійної традиції. З XVII століття допрізвищеве родинне означення жінки виражалось за допомогою присвійного прикметника на *-ova*. У подальшому цей спосіб став визначальним при ідентифікації осіб жіночої статі. Так, сучасні прізвища жінок утворюються додаванням присвійного суфікса *-ová* (для ад'єктивних прізвищ *-á*) до прізвища

вища чоловіка чи батька. До того ж це правило поширюється також і на прізвища жінок – іноземок.

2.2.2. Особове ім'я +прізвисько. З XVI ст. дволексемні іменування могли містити й **прізвисько жінки**. У ролі прізвища вживалася назва за ремеслом жінки або її чоловіка, утворена за допомогою суфікса *-ka*: *Krystynkou formankou* (1541 Ач-26, 99), *Markétě šafáře* (1525 Ач-22, 73), *Mandaleně pékaře* (1525 Ач-26, 37), *Dorota pekařka* (1529 Ач-26, 62), *Alžběta svičnice* (1512 Ач-19, 92), *Duory kolářky* (1541 Ач-26, 99), *Barboře pastvici* (1525 Ач-22, 74), іноді індивідуальне прізвисько чоловіка: *Dorota Černá* (1537 Ач-26, 83), *Elžšku Mrštnú* (1512 Ач-19, 166). Рідше дволексемні іменування жінок представлені у вигляді андроніма та назви за професією: *Hnátové pekaře/ Majdaleně Hnátové* (1525 Ач-26, 38), *Vanclově šafáře* (1525 Ач-22, 74).

2.2.3. Особове ім'я + відтопонімне означення. Менш поширеним способом була ідентифікація жінки за **відтопонімним означенням**. Як і в догуситський період, таким чином іменували жінок знатного роду або вказували на місце проживання чи походження особи, якщо цього вимагав документ. Уживаність відтопонімних прізвищевих назв в іменуванні жінок була особливо актуальна, коли жінка після заміжжя змінювала місце проживання. Войцехівська Н.К. зазначає, що відтопонімні означення в іменуванні жінок фіксують також пам'ятки староукраїнської ділової писемності, хоча назви за територіальною приналежністю були малопоширеними порівняно з назвами особи чоловічої статі [Войцехівська 2011, 240]. Український дослідник Ю.Редько об'єктивно пояснював ужиток таких іменувань серед українців: «Коли людина була не місцева, усіх цікавило питання, звідки вона прибула, звідки походить. Визначення типу «полтавець» або «поліщук» було достатньою характеристикою, що відрізняла пришеляця від місцевого населення» [Редько 1969, с. 36].

В аналізованих нами писемних пам'ятках відтопонімне означення в жіночих іменуваннях реалізоване у формі генитивної іменниково-прийменникової конструкції з прийменником *z*: *urozené panie Anny z Alberic* (1508 Ач-26, 1), *Markétha z Ounhoště vdova* (1512 Ач-19, 189), *Dorotu z Vratu* (1542 Ач-26, 140), *Lidmile z Tuchoraze* (1504 Ач-26, 139), *Katheřinu z Hostíně* (1511 Ач-19, 48), *Anny z Ledec manželky* (1514 Ач-26, 131), *Johanka z Dědibab* (1533 Ач-26, 145), *Salomena z Radovesic* (1511 Ач-19, 3 6), *Johanka z Koupidlna* (1512 Ач-19, 76), *Elška z Mikovic* (1512 Ач-19, 105). У XVI ст. такі конструкції становили 87,5 % від числа усіх відтопонімних означень, і тільки 4,76 % реалізовані у вигляді відтопонімного прикметника з суфіксом *-ská*: *pani Dorota Mikovská* (1512 Ач-19, 126), *Lida Černohorská* (1515 Ач-26, 107), *pani Mandelena Kerovská* (1512 Ач-19, 114), рідше описовою конструкцією: *Bitu, obyvatelkyni na Horach Kutnach* (1539 Ач-26, 94).

В аналізованих пам'ятках подекуди фіксуємо випадки елімінації імені жінки та вживання андроніма чи патроніма у поєднанні з відтопонімним означенням: *neboha Ptáčková z Cziesticz* (1525

Ач-22, 55), *pani Ščastné z Fulšteina* (1505 Ач-2, 398), *pani Konvová, městka Starého města Pražského* (1512 Ач-19, 199).

2.3. Трилексемні іменування жінок.

З XVI століття з'являються фіксації трилексемних жіночих іменувань. Очевидно, в умовах певного мовного узусу бракувало дволексемного найменування. Найчисленнішу групу таких іменувань становлять конструкції у складі особового імені жінки, посесивної назви (андроніма чи патроніма) або відтопонімного означення. Послідовність компонентів у таких антропонімах стабільна: посесивна назва завжди стоїть у препозиції до відтопонімного означення: *Jana Křižová z Berúna* (1541 Ач 26, 21), *Marketa Charouzová z NmP* (1511 Ач-19, 19), *Martha Miková z Votic* (1512 Ач-19, 94), *Kateřina Rochovcová z Stroupce* (1511 Ач-19, 81), *Anna Maternová z Litohlav* (1511 Ач-19, 19), *Elška Jandová na Toušení* (1512 Ач-19, 99), *Kateřina Sirotková z Hradce Krlové* (1512 Ач-19, 92), *Anna Benešová z Jivovice* (1512 Ач-19, 155), *Anička Rábová z Svinětic* (1512 Ач-19, 113), *Katheřina Stěpánová z Prahy* (1512 Ач-19, 158), *Marketa Mazlová z Rakovníka* (1512 Ач-19, 103), *panně Margaretě, Johanessové dceři z Tachová* (1484 Ач-26, 28).

Й. Бенеш стверджує, що з XVI ст. знатні заміжні жінки та вдови, як правило, іменувалися за особовим іменем чи прізвищем чоловіка та за місцем походження свого роду [Beneš 1962, с. 24]. Тобто *Jana Křižová z Berúna* була жінкою *Křiže*, а походила з *z Berúna*. З цією антропонімією традицією, очевидно, пов'язана й сувора регламентація послідовності компонентів.

Іноді один з компонентів реалізується у вигляді описової назви, наприклад, нею може бути відтопонімне означення: *Zuzana Vyšková, městka Starého města Pražského* (1511 Ач-19, 44), *Alžběta Mašková, městka Nového města Pražského puovodem* (1512 Ач-19, 98), *Regina Vlková na Horach Kutnach obývající* (1511 Ач-19, 17), посесивна назва *Kateřina z Kozojed, manželka někdy Smila Ražického ze Vchynic* (1532 Ач-26, 27), *Johanka z Přítočna, manželka někdy Jana Širokého z Mirovic* (1540 Ач-26, 45), *Anežka z Březnice, jeho Hošťalková manželka* (1511 Ач-19, 13), *Barbora z Zarášova, manželka Jindřicha Kamayka z Pokratic* (1511 Ач-19, 24). Аналізований матеріал свідчить, що описова назва несе додаткову інформацію про іменовану особу. Присутність описового компонента у кінці трилексемних антропонімів вказує на актуальність таких поширених іменувань лише за певних обставин.

Значно рідше в межах трилексемних жіночих іменувань уживаються дві посесивні назви. Й. Бенеш висловлює припущення, що вдова, котра вдруге вийшла заміж, могла іменуватися також за прізвищем свого першого чоловіка [Beneš 1962, с. 24]. У таких випадках поєднувалися два андроніми: *Anna Rybová, vdova pozustalá po smrti Jilka zvonáře* (1502 Ач-26, 113), *Kateřina Kulová někdy Adama řezníka manželka* (1545 Ач-26, 103), *Kateřinú, někdy Jakuba Šalomuna a nyní Václava trubače manželku* (1488 Ач-26, 31), *pani Ofka, někdy manželka Jana*

Holého Rytieře z Přiekopa, a nyní žena Vaňkova Lykova (1435 Ač-26, 12). Іноді фіксуємо іменування жінок, що містять одночасно патронім та андронім: *Majdalena, dcera neb. Václava Kantorá a manželka Duchková* (1541 Ač-26, 100), *pani Marketa Johaneská, žena Bartošová* (1511 Ač-19, 74), *dcera Weberova Kateřina Voršila* (1623 Ač-23, 189).

Менш поширеними є трилексемні іменування з двома особовими іменами. Як правило, такі антропоніми ідентифікували представниць соціальних верхів. У ролі третього компонента зазвичай реалізується відтопонімне означення чи андронім: *Anna Kateřina Stařímská* (1740 Ač-24, 213), *hr. Marie Anna Hrzanová* (1741 Ač-24, 219).

Одиничними є поєднання різних антропонімічних означень, напр., назв за оселею, описових андронімів та відтопонімних означень: *Martha od Křižka sNmP* (1512 Ač-19, 86), *Alžběta od bílých křižuv, v SmP obývající* (1512 Ač-19, 90), *Lidmiliu jinak Příbu, manželku Václava Rysavého z Třebeská* (1511 Ač-19, 22), *Klára, vdova po neb. Boršovi barvieři, městka Starého města Pražského* (1475 Ač-26, 14).

Аналізований матеріал засвідчив, що часто іменування жінок у XV–XVI ст. – це словосполучення, котрі, за висловом Й. Бенеша, були не іменем, а точнішим визначенням особи. Незмінним залишалося тільки особове ім'я [Beneš 1962, с. 24]. Пор.: *Kateřině, která se vdala za Jakuba Věžického* (1512 Ač-19, 1512), *Martú, dceru Mikulášovu Pušpankovú z Berúna, nyní manželku Jankovú, syna Řehořkova nožieře* (1446 Ač-26, 17).

Що стосується представниць аристократичного походження, то їхні іменування, зафіксовані у джерелах XVII–XVIII ст., могли містити чотири та більше компонентів. Як правило, поєднувалися:

а) два особові імені, посесивний компонент та одне чи кілька відтопонімних означень: *Lucie Ottilie hraběnka Slavatová z Hradce* (1628 Ač-23, 13)/ *Lucie Ottilie hraběny Slavatové rozene z Hradce na Hradci, Telčí a Stráží* (1628 Ač-23, 12), *paní Marie Magdalena Trčková, rozená z Lobkovic* (1622 Ač-22, 549), *paní Beatrix Benigna kněžna z Portiae a Brugnieri, rozena Kaykovna z Ričan* (1665 Ač-23, 403), *panně Lidmle Břežanské z Břežan převoře* (1601-30, Ač-23, 379), *panně Žofiji Albínce z Helfenburku abatyši* (1601-30, Ač-23, 379), *Anna Kateřina Stařímská rozena Dohalská z Dohalic a na Sobětuši* (1740 Ač-24, 213);

б) андронім і патронім: *ur. paní Františce Magdaleně Zárubové rozené Grammové* (1678 Ač-23, 435);

в) відтопонімне означення та андронім: *urozenej paní Perchtě z Krawař, mej Petra ze Šternberka vlastněj manželce* (1415 Ač-1, 146). Аналізовані факти свідчать, що кожен компонент АФ підкреслював знатне походження поіменованої особи.

Кількісне співвідношення одно- та багатолексемних іменувань жінок у XV–XVII століттях представлено в таблиці 3.

Таблиця 3.

Питома вага багатолексемних жіночих іменувань у XV–XVII ст.

	XV ст.	XVI ст.	XVII ст.
Однолексемні іменування	49 %	18,8 %	11 %
Дволексемні іменування	51 %	63,2 %	87 %
Трилексемні іменування	-	18 %	2 %

З XVII ст. простежується стабілізація у вживанні жіночих іменувань. У більшості випадків жінку ідентифікували за особовим іменем та андронімом/ патронімом на *-ová*: *Anna Šnybsová (branna)* (1680 BL, 107), *Anně Karáskový* (1678 Ač-23, 459), а з XVIII ст. родинним означенням: *Jakub a Alžbeta Vostárek (podd.)* (1770 Ač-24, 415). Винятками є одиничні фіксації іменувань, що складаються з трьох і більше антропонімічних лексем, носіями яких були представниці аристократичного походження.

Висновки. Дослідження чеських пам'яток XI–XVII ст. засвідчило, що до XIV ст. поширеним способом ідентифікації є однолексемні іменування жінок. З XV по XVII століття чеська жіноча антропонімія поступово ускладнюється, демонструючи розширення формул номінації: від простого імені до багатоконтактних формул з маркерами роду, шлюбу, місця та соціального статусу. Іменування жінок у XIV–XVIII ст. реалізовані у вигляді поширених синтагм, які, крім особового імені жінки, передбачали наявність назви за батьком чи чоловіком. У межах однолексемного способу сімейна належність жінки оформлялась ланцюгоподібними іменуваннями таким чином, що ім'я голови сім'ї (чоловіка чи батька) стояло у препозиції до особового імені жінки. У межах дволексемного способу детермінацію жінок за родичами чоловічої статі у XIV столітті реалізовано у вигляді описових андронімів чи патронімів, а з XV ст. з'являються синтетичні варіанти цього виду антропонімічних одиниць. Синтетично виражений посесив у іменуваннях жінок утворювався за допомогою суфіксів *-ová*, *-ka* котрі приєднувалися до індивідуального прізвища, рідше — до імені чоловіка або батька. З часом фіналь *-ová* слугувала для творення родинної допрізвищової назви осіб жіночої статі, а згодом і прізвищ. У ролі допрізвищової назви жінки іноді вживалися відтопонімні означення та прізвища. Відтопонімні означення у складі жіночих антропонімів представлені двома морфологічними варіантами: субстантивним та ад'єктивним. При цьому перший варіант кількісно превалює над другим.

Трилексемні жіночі іменування реалізовано у вигляді особового імені жінки, посесивної назви (андроніма чи патроніма) та відтопонімного означення. Таким чином ідентифікували представниць соціальних верхів. З XVI ст. поширеним явищем в іменуваннях аристократок стають чотирилексемні антропонімічні формули, які містили два особові імена, посесивну назву та відтопонімне означення.

Скорочення

Ač-1 – Archiv český čili staré písemné památky české a moravské. Díl 1. Vydal F.Palacký. Praha, 1840. 612 s.

Ač-2 – Archiv český čili staré písemné památky české a moravské. Díl 2. Vydal F.Palacký. Praha, 1842. 584 s.

Ač-19 – Archiv český čili staré písemné památky české a moravské. Díl 19. XIX. Vydal J.Čelakovský. Praha, 1901. 707 s.

Ač-23 – Archiv český čili staré písemné památky české a moravské. Díl 23. Vydal J.Kalousek. Praha, 1906. 600 s.

Ač-24 – Archiv český čili staré písemné památky české a moravské. Díl 24. Vydal J.Kalousek. Praha, 1908. 605 s.

Ač-26 – Archiv český čili staré písemné památky české a moravské. Díl 26. Vydal J.Teige. Praha, 1909. 634 s.

AGO – Annales Gradicensis-Opatovicenses [Letopisy Hradištsko-Opatovické] ed. Josef Emler / Fontes rerum Bohemicarum. Tom II/2. Pragae, 1875. S. 386-400.

BL – Listiny a zápisy Bělské o věcech městských a sedlských z let 1345 – 1708. Vydal J.Kalousek. Praha, 1889. 154 s.

CDB-1 – Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae edidit Hustavus Friedrich. Tomus I. Pragae 1904-1907. 568 s.

CDB-2 – Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae edidit Hustavus Friedrich. Tomus I. Pragae 1912. 574 s.

CDS – Cronica Domus Sarensis [Kronika Žďárského kláštera] ed. Jaroslav Ludvíkovský. Cronica Domus Sarensis. Brno, 1964. S. 158-224.

PDZ-1 – Pozůstatky desk zemských Království Českého Ed. Josef Emler. Díl I. Praha, 1870. 607 s.

Література

1. Войцехівська Н.К. Словотвір фемінних назв за походженням і місцем проживання (на матеріалі давньоруської та староукраїнської мов). Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Вип. 8. Київ: НПУ імені М. П. Драгоманова, 2011. С. 238–241.

2. Редько Ю.К. Довідник українських прізвищ. Київ, 1969. 255 с.

3. Чучка П.П. Антропонімія Закарпаття. Ужгород, 2008. 672 с.

4. Beneš J.O českých příjmeních. Praha, 1962. 356 s.

5. Blánár V.K vývinu slovanských osobných pomenovacích sústav. Třetí zasedání mezinárodní komise pro slovanskou onomastiku při Mezinárodním komitétu slavistů v Domě vědeckých pracovníků ČSAV v Liblicích u Prahy (14.- 17.9.1966): sborník referátů a příspěvků, 1967. S. 21–38.

6. Oberpfalzer F. Přechylování jmen jako výraz rozdílu v pohlaví I-II. Naše řeč 8. Ročník 16/1932. S. 197, S. 225–231.

References

1. Voitsekhivska N.K. (2011) Slovo tvir feminnykh nazv za pokhodzhenniam i mistsem prozhyvannia (na materiali davnorusskoj ta staroukrainskoj mov) [Word formation of feminine names by origin and place of residence (based on the material of Old Rus and Old Ukrainian languages)]. Naukovyi chasopys Natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni M. P. Drahomanova. Vyp. 8. Kyiv: NPU imeni M. P. Drahomanova. S. 238–241 [in Ukrainian].

2. Redko Yu.K. (1969) Dovidnyk ukrainskykh prizvyshch [Guide to Ukrainian surnames]. Kyiv. 255 s. [in Ukrainian].

3. Chuchka P.P. (2008) Antroponimiia Zakarpattia [Anthroponymy of Transcarpathia]. Uzhhorod. 672 s. [in Ukrainian].

4. Beneš J. (1962) O českých příjmeních [About Czech surnames]. Praha [in Czech].

5. Blánár V. (1967) K vývinu slovanských osobných pomenovacích sústav. Třetí zasedání mezinárodní komise pro slovanskou onomastiku při Mezinárodním komitétu slavistů v Domě vědeckých pracovníků ČSAV (14–17.9.1966): sborník referátů a příspěvků [On the development of Slavic personal naming systems. Third meeting of the International Commission for Slavic Onomastics at the International Committee of Slavists in the House of Scientists of the Czechoslovak Academy of Sciences (September 14–17, 1966): proceedings and contributions]. Praha. S. 21–38 [in Czech].

6. Oberpfalzer F. (1932) Přechylování jmen jako výraz rozdílu v pohlaví I-II. [Inflection of names as an expression of gender difference I-II.]. Naše řeč 8. Ročník 16/1932. S. 197, S. 225–231 [in Czech].

NAMING OF WOMEN IN CZECH WRITTEN MONUMENTS OF PRE-PROPER NAME PERIOD

Abstract. The proposed article continues the study of the functioning and development of the Czech anthroponymic system during the pre-proper name period. The article analyzes the means and methods of forming female anthroponymic formulas recorded in Czech written monuments of the pre-proper name period. The source base of the research consists of various types of documents: legal acts, chronicles, correspondence, as well as municipal and church books from the 11th to the 17th centuries, which makes it possible to trace the dynamics of the development of female anthroponymy over several centuries. The study classifies the main formulas of female nomination: single-lexeme (personal names), two- and three-lexeme anthroponymic formulas (personal name + family or marital anthroponym), and models containing references to social status, professional affiliation, or family ties (such as mentions of father, husband, nickname, or place of origin).

Special attention is paid to semantic features and grammatical markers that reflect gender specifics and sociocultural transformations of medieval and early modern Czech society. The article analyzes the differences in naming forms of women from various social strata – nobility, burghers, peasants – and the specifics of representing female nominations in written monuments of different styles. It is revealed that throughout the studied period, the status of women in society gradually changes, which is also reflected in naming practices.

The study also addresses the functioning of suffixal formants characteristic of female anthroponyms and their role in expressing family and social connections. The results of the research provide a deeper understanding of the evolution of Czech female anthroponymy and its correlation with societal transformations, as well as outline the peculiarities of Czech female anthroponymic formulas of the pre-proper name period in the general Slavic context.

Keywords: anthroponym, one-lexeme personal name, multi-lexeme anthroponyms, toponimic attribute, patronym, nickname.

© Петріца Н., 2025 р.

Наталія Петріца – кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри словацької філології Ужгородського національного університету, Ужгород, Україна; natalia.petrice@uzhnu.edu.ua; <https://orcid.org/0000-0003-1205-931X>

Natalia Petritya – Candidate of Philology, Associate Professor, Head of the Department of Slovak Philology, Uzhhorod National University, Uzhhorod, Ukraine; natalia.petrice@uzhnu.edu.ua; <https://orcid.org/0000-0003-1205-931X>